

**МИЛЛИЙ МАНФААТЛАРДАН КЕЛИБ ЧИҚҚАН ҲОЛДА
ИҚТИСОДИЁТ ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИ ЎРТАСИДА
УЧРАЙДИГАН ЗИДДИЯТЛАРНИ ПЕДАГОГИК ТАШХИС ЭТИШ
МАСАЛАЛАРИ**

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-23-994-1000>

Имомов Инъомиддин Абдулхамидович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Умумий ва аниқ фанлар кафедраси катта ўқитувчиси

Фарғона давлат университети мустақил изланувчиси

Email: imomov@tsue.uz

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада иқтисодиёт йўналишидаги олий таълим муассасалари ўқув жараёнида юзага келадиган зиддиятларни педагогик таъхис этиш, унинг ўзига хос жиҳатлари хусусида фикр-мулоҳазалар келтирилган.

Калит сўзлар: жамоа, талаба, қобилият, самарадорлик, механизм, фаолият, зиддият, таъхис этиш.

ABSTRACT

This article provides feedback on the pedagogical diagnosis of conflicts in the educational process of higher education institutions in the field of economics, its specific features.

Keywords: team, student, abilities, efficiency, mechanism, activity, conflict, diagnostics.

АННОТАЦИЯ

В данной статье дается отзыв о педагогической диагностике конфликтов в образовательном процессе высших учебных заведений в сфере экономики, ее особенностях.

Ключевые слова: команда, студент, способности, эффективность, механизм, активность, конфликт, диагностика.

КИРИШ

Ижтимоий муносабатларни ташкил этиш жараёнида унинг иштирокчилари ўртасида муайян зиддиятлар юзага келади. Иштирокчиларнинг амалга оширилаётган фаолият (ишнинг бажарилиши)га бўлган муносабатлари, зиддиятни юзага келтирувчи вазиятни турлича талқин этишлари, қарши томон

иштирокининг салбий ёки паст баҳолашлари, фаолиятни ташкил этишдаги шахсий ролни бўрттириб кўрсатишлари, сабабларни чуқур таҳлил қилмасликлари ва энг муҳими зиддиятни ўз ўрни, вақтида бартараф этиш чоратadbирларини белгиламасликлари педагогик зиддиятларнинг келиб чиқиши учун шароит яратади.

Кўп сонли ва турли ёшдаги субъектларга эгалик, ҳар бир субъектнинг индивидуал равишда психологик, физиологик ва жисмоний имкониятларни намоён этиши, ўқув-тарбия жараёнини ташкил этишда турли даражада фаоллик кўрсатиши таълим муассасалари фаолиятини ташкил этишда у ёки бу кўринишдаги педагогик зиддиятларни келтириб чиқаради. Таълим жараёни иштирокчиларининг бошқарувчи ва бўйсунувчи (таълим муассасаси раҳбари, педагоглар жамоаси, педагог, талаба, талабанинг ота-онаси), назоратчи ва назорат қилинувчи, буйруқ берувчи ва ижро этувчи каби икки йирик гуруҳга ажралишлари ҳамда улар ўртасидаги ёш, билим, ҳаётий тажриба ўртасидаги фарқнинг катталиги эса педагогик зиддиятларнинг содир бўлишига жиддий таъсир кўрсатади. [4;55]

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Педагогик зиддият – бу таълим ва тарбия жараёнида унинг иштирокчилари (таълим муассасаларининг раҳбарлари, педагоглар жамоаси, талабалар ҳамда уларнинг ота-оналари) ўртасида юзага келадиган ва бири-бирига мос келмайдиган манфаатлар тўқнашуви саналади. Демак, педагогик зиддиятлар деганда педагог ва талаба ўртасидаги таълим жараёнида кузатиладиган зиддиятлар, тортишувлар келишмовчиликлар, қарама-қаршиликлар назарда тутилиши лозим. [3;89]

Зиддият кўпинча педагогнинг талаба шахси тўғрисида нотўғри ўйлаши сабабли келиб чиқади. Бола шахси тўғрисида ижобий фикрда бўлиш педагогик зиддиятлар келиб чиқишининг олдини олади. Зиддиятларга йўл қўймасликка эришиш – педагогнинг педагогик зукколигининг муҳим таркибий қисмларидан биридир. Педагогик зиддиятлар таълим жараёни иштирокчилари ўртасидаги турли соҳаларда ташкил этиладиган муносабатларни қамраб олади. Зиддиятларни уларнинг турли кўрсаткичлари бўйича туркумлаштириш мумкин. [5;146] Педагогик зиддиятлар давомийлигига кўра:

1) тезда яқун топадиган зиддиятлар (жуда юқори ҳиссиётли ҳаракатлар билан бошланиб, ўзида зиддиятга киришувчиларнинг чуқур салбий

муносабатларини акс эттиради; бу каби зиддиятлар оғир ва фожиали якун топиши ҳам мумкин);

2) узоқ муддат давом этадиган зиддиятлар (томонлар ўртасидаги зиддиятлар етарли даражада чуқур, барқарор, мураккаб бўлган вазиятларда юзага келади; бундай зиддиятларни ҳал қилиш осон эмас);

3) кучсиз, сустрекчадиган зиддиятлар (у қадар кескин тус олмаган қарама-қаршилиқларни намоён этадиган зиддиятлар бўлиб, улар, одатда, зиддиятга киришаётган томонлардан бирининг фаоллиги, иккинчи томоннинг эса имкон қадар зиддиятдан қочиши билан тавсифланади; бу каби зиддиятларнинг ечимини топиш ҳам бир мунча қийин; уларнинг ечими ташаббускор томоннинг қарорига боғлиқ бўлади);

4) кучсиз, тез кечадиган зиддиятлар (ўзаро қарама-қаршилиқлар, тўқнашувчиларнинг бир қадар ижобий шакли бўлиб, агарда у зиддиятга киришувчи томонлар ўртасидаги ягона зиддият бўлса, у ҳолда уни ижобий ҳал қилиш имконияти мавжуд).

НАТИЖАЛАР

Шунингдек, педагогик зиддиятлар юзага келиш вақти, биргаликдаги фаолият мазмуни, психологик хусусиятлари ҳамда намоён бўлиш ҳолати нуқтаи назардан ҳам бир неча турларга ажратилади. [2;184] Яъни:

I. Юзага келиш вақтига кўра: 1) доимий зиддият; 2) муайян муддатли (бир марта ёки бир неча марта намоён бўладиган) зиддиятлар.

II. Биргаликдаги фаолият мазмунига кўра: 1) таълим олиш билан боғлиқ (ўқув) зиддиятлар(и); 2) ташкилий зиддиятлар; 3) меҳнат зиддиятлари; 4) шахслараро зиддиятлар ва бошқалар.

III. Психологик хусусиятларига кўра: 1) расмий зиддиятлар; 2) норасмий мулоқот жараёнида юзага келувчи зиддиятлар [1; 56].

IV. Намоён бўлиш ҳолати нуқтаи назардан: 1) очик зиддиятлар; 2) яширин (ёпик) зиддиятлар.

Яширин зиддият икки шахс орасида мавжуд бўлиб, маълум вақтгача улар орасида можаро борлигини беркитиб юриш мумкин. Улардан бирининг сабри чидамай қолса бу зиддият очик зиддиятга айланиши мумкин. Яна стихияли пайдо бўладиган ва даврий юзага чиқадиган, ифво орқали юзага келадиган зиддиятлар ҳам мавжуд. [4;109] Зиддиятни бошқа тури фитна ҳам бўлиши мумкин. Фитна ташаббускор томонидан қасддан қилинган виждонсизларча ҳаракат бўлиб, шахс ёки жамоани маълум ҳаракатга мажбур қилиб, зарур.

Шунингдек, таълим жараёнининг иштирокчилари ўртасида келиб чиқадиган зиддиятлар улар негизини ҳосил қилувчи қарама-қаршиликларнинг даражалари бўйича ҳам гуруҳларга ажратилади. Жумладан: 1) қоникмаслик; 2) фикрларнинг хилма-хиллиги; 3) қарама-қаршилик; 4) жанжал; 5) душманлик.

МУҲОКАМА ВА ТАҲЛИЛЛАР

Гарчи, педагогик зиддиятлар турлича гуруҳ ёки туркумларга ажратилсалар-да, бироқ уларни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Ривожланиш даврида зиддиятлар бир турдаги кўринишдан иккинчи турдаги кўринишга ўтиши мумкин.

Зиддиятли вазият – бу объектив нарсалар шахс томонидан субъектив қабул қилинган педагогик жараённинг мураккаб объектив-субъектив ҳолати бўлиб, у иштирокчилар учун аҳамиятли ҳисобланади. [5;146] Таълим муассасаларида юзага келадиган зиддиятлар ўзига хос хусусиятларга эга. Улар орасида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

– педагогнинг вазиятни педагогик тўғри ҳал қилишга касбий масъулият: ахир ОТМ – талабалар инсонлар орасидаги муносабатлар ижтимоий қоидаларини ўзлаштирадиган жамият моделидир;

– зиддиятлар иштирокчилари турли ижтимоий мавқеларга эга бўладилар (педагог–талаба), зиддиятдаги турли ҳулқлари шу билан белгиланади;

– иштирокчиларнинг ёши ва ҳаётий тажрибасидаги фарқ зиддиятдаги уларнинг қарашларини ажратади, зиддиятни ҳал қилишда хатолар учун турли даражадаги масъулиятни келтириб чиқаради;

– иштирокчиларнинг ҳодисаларни ва уларнинг сабабларини турлича тушунишлари (зиддиятга “педагогнинг кўзи билан” ва “талабанинг кўзи билан” турлича қарашлар), шунинг учун педагогга боланинг кечинмалари чуқурлигини тушуниш, талабага эса – ўзининг ҳаяжонларини бошқариш, ақл билан иш тутиши қийин бўлади;

– зиддият пайтида бошқа талабаларнинг кузатишлари уларни гувоҳлардан иштирокчиларга айлантиради, зиддият эса улар учун ҳам тарбиявий мазмунга эга бўлади; бу тўғрисида педагог доим ёдида тутишига тўғри келади;

– зиддиятда педагогнинг касбий ҳолати уни ҳал қилишда ташаббусни ўз қўлига олишига мажбур қилади ва биринчи ўринга шаклланаётган шахс сифатида талабанинг манфаатларини кўя билишини талаб қилади;

– зиддиятни ҳал қилишдаги педагогнинг ҳар қандай хатоси янги вазиятларни ва зиддиятларни келтириб чиқаради, унга бошқа талабалар ҳам аралашадилар;

– педагог дарсда талабалар хулқларини тахмин қилиш бўйича эга бўлган имкониятнинг озлиги; уларнинг ҳаракатлари кутилмаганлиги кўпинча дарснинг режалаштирилган боришини бузади, педагогда ғазабланиш ва ҳар қандай йўл билан “тўсиқларни” олиб ташлашга интилишини келтириб чиқаради; содир бўлган ҳодиса тўғрисида ахборотнинг етишмаслиги тегишли йўл тутишни ва шундай шароитларда мурожаат этиш оҳангини танлашни қийинлаштиради;

– бошқа талабалар ҳам вазият гувоҳлари бўладилар, шунинг учун педагог ҳар қандай йўл билан ўзининг ижтимоий мавқеини сақлаб қолишга интилади ва шу билан кўпинча вазиятни зиддиятгача олиб боради;

– педагог одатда талабанинг алоҳида ҳаракатларини эмас, балки унинг шахсини баҳолайди, бундай баҳо кўпинча талабага бошқа педагоглар ва тенгдошларининг (айниқса бошланғич мактабда) муносабатларини кўрсатади;

– талабага баҳо бериш кўпинча унинг ҳаракатларини субъектив тушуниш ва унинг мотивлари тўғрисида, шахснинг хусусиятлари, оиладаги ҳаётий шароитлари тўғрисида кам ахборотга эга бўлиши асосида курилади;

– педагог вужудга келган вазиятни таҳлил қилишга қийналади, талабани жазолашга шошилади, талабага нисбатан ортиқча талабчанлик зарар қилмайди деб ҳисоблайди;

– педагог ва алоҳида талабалар ўртасидаги вужудга келган муносабатлар хусусиятлари муҳим аҳамиятга эга бўлади; талабаларнинг шахсий сифатлари ва ностандарт хулқлари улар ўртасидаги доимий зиддиятлар сабаби ҳисобланади;

– педагогнинг шахсий хусусиятлари (жаҳлдорлик, кўполлик, қасоскорлик, мағрурлик, иложсизлик ва бошқалар) ҳам кўпинча зиддиятлар сабаби бўлади; талабалар билан ўзаро муносабатларда педагогнинг устувор кайфияти, педагогик ишларга қизиқиши, педагогик қобилияти йўқлиги, педагогнинг ҳаётий муваффақиятсизликлари, педагогик жамоадаги умумий муҳит ва ишларни ташкил қилиниши кўшимча омиллар сифатида иштирок этади. Вазиятларни ва зиддиятларни ҳал қилишда педагогнинг ҳар қандай хатоси талабаларнинг хотираларида қолади ва ўзаро муносабатларга узоқ вақт таъсир кўрсатишини эсдан чиқармаслик керак;

– дарслардаги, айниқса, ўсмир ёшлар синфларидаги зиддиятлар кўпчилик томонидан одатий, қонуний деб тан олинади;

– педагог турли ёшдаги талабалар ўртасидаги амалий ўзаро алоқаларни кучайтириб уларнинг жамоали ўқув фаолиятларини ташкил қилишни билиши керак; бундай зиддиятлар кўпроқ биринчи ўринда фақатгина фанни ўзлаштириш даражаси билан қизиқадиган педагоглар фаолиятида кўзга ташланади, аксинча, талабаларни яхши биладиган ва улар билан алоқа қилиш турли шакллари топадиган педагог томонидан олиб бориладиган дарсларда ва бошланғич синфларда улар анча кам содир бўлади;

– одатда фанни яхши ўзлаштирмаган, хулқи “қийин” талабалар билан дарсдаги вазият зиддиятгача етиб боради. Шунинг учун педагогнинг ўзининг фойдаси учун айнан шундай талабаларни яхшироқ ўрганиш, топшириқни бажаришда ўз вақтида ёрдам кўрсатиш мақсадида уларга эътиборли бўлиш керак;

– хулқи учун фан бўйича ёмон баҳолар билан жазолаш керак эмас — бу ижобий натижаларга олиб келмайди, балки фақатгина педагог билан узоқ шахсий зиддият келтириб чиқаради, бу ҳолат албатта фанга қизиқишини пасайтиради;

– педагогик фаолиятда зиддиятни самарали ҳал қилишдан унинг олдини олиш осон.

ХУЛОСА

Фикримиз якунида педагогик зиддиятларда ҳар қандай адолатсизликларга, ижтимоий муносабатларда яққа ҳокимликнинг етакчи ўрин тутишига нисбатан мурасасизлик кабилар ҳам педагогик зиддиятларнинг ўзигагина хос бўлган муҳим хусусиятлар саналади. Ҳар қандай зиддиятнинг оқибатлари талабалар шахсининг кейинги ривожланишларида ўз аксига эга бўлиб боради, шунингдек, уларнинг келгуси тақдирларига ҳам сезиларли таъсири ўтказади. Демак, мураккаб зиддиятли вазият педагог ва талабаларнинг мақсадлари, вазифалари, сабаблари ва иштирокчиларнинг шахсий имкониятларининг бир-бирига мос келмаслиги кузатиладиган бир қадар оғир шароитлардаги ўзаро ҳаракатларидан фарқ қилади. Бу ўринда бир-бирига мос келмаслиги даражаси зиддиятли вазиятнинг мураккаблик ҳамда қийинлик даражасига билан аниқланади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, таълим муассасалари амалиёти билан танишиш натижасида педагогик зиддиятларнинг келиб чиқиш негизи турлича бўлса-да, асосий сабаблар қуйидагилар эканлиги маълум бўлади: педагогик талабни қўйишда талабаларнинг ёш, психологик, ва шахсий

имкониятларининг инобатга олинмаслиги; педагогик талабнинг талабалар имкониятига мос эмаслиги; педагогик талабнинг қўйилишида барча талабаларга бирдек ёндашилмаслик; педагогик талабнинг қўйилишида талабаларга индивидуал ёндашилмаслик; ўқитувчиларнинг талабага нисбатан “адолатсиз” муносабатда бўлишлари; педагогик талабнинг талабалар хоши-истак, интилиш ва қизиқишларига зид бўлиши; педагогик талабнинг қўйилишида самимийликнинг етишмаслиги, аксинча, буйруқ оҳангида баён этилиши; педагогик талабнинг қўйилишида талаба шахсига ишонч билдирилмаслик ва ҳ.о.

REFERENCES

1. Анцупов А.Я. Профилактика конфликтов в школьном коллективе. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – С. 38.
2. Кузина А.А. Воспитание конфликтологической компетентности старшеклассников. Автореферат дис. канд. пед. наук. – М., 2007. – 176 с.
3. Тўйчиева Г.У. Ёшлар ва конфликтлар: конфликтлар ечимига ўрганиш. – Т., 2008. – 128 б.
4. Каримова В.М. Психология / Ўқув қўлланма. – Т.: А.Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2002. – 205 б.
5. Habib Özgan The usage of domination strategies in conflicts between the teachers and students: A case study // Educational Research and Reviews. Vol. 11(4), pp. 146-152, 23 February, 2016. DOI: 10.5897/ERR2015.2542
6. Sabina Valente, Abílio Afonso Lourenço and Zsolt Németh School Conflicts: Causes and Management Strategies in Classroom Relationships // Interpersonal Relationships. December 23rd, 2020. DOI: 10.5772/intechopen.95395
7. Umarjonov, S.S. (2021). Ijtimoiy – gumanitar fanlarni o‘qitishda Fahriddin Roziyning ontologik qarashlarining o‘rni va ahamiyat. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(9), 1029-1038.